

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
आदेश

०७४-WO-०२३९

बिषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

जिल्ला गोरखा, मसेल गाउँ विकास समिति वडा नं.३ हाल भिमसेन गाउँपालिका वडा नं.१ बस्ने
भुवन बरामु-----

निवेदक

१

जिल्ला गोरखा, साविक पाँचखुवा देउराली गाउँ विकास समिति वडा नं.१ हाल गोरखा सुलिकोट
गाउँपालिका वडा नं.७ बस्ने टेकबहादुर बरामु -----

१

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं -----

१

संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं -----

१

व्यवस्थापिका संसद, संसद सचिवालयको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं -----

१

कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं -----

१

भिमसेन गाउँपालिकाको कार्यालय, गोरखा -----

विपक्षी

१
सुलिकोट गाउँपालिकाको कार्यालय, गोरखा -----

१
आरुघाट गाउँपालिकाको कार्यालय, गोरखा -----

१

नेपालको संविधानको धारा १३३(२) र (३) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः-

तथ्य खण्ड

- हामी निवेदकहरू नेपाल सरकारले आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ बमोजिम सूचीकृत गरेको ५९ आदिवासी जनजातिमध्ये अति सीमान्तकृत जनजातिमा पर्ने आदिवासी जनजातिमध्ये बराम जातमा पर्छौं । भाषा, संस्कृति, शिक्षा, आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक अवस्थाको पृष्ठभूमिमा अत्यन्त सीमान्तकृत बराम जातिको आफ्नै सांस्कृतिक, सामाजिक, भाषिक तथा राजनीतिक मूल्य र मान्यताहरू रहेका छन् । बराम जाति नेपालको अल्पसंख्यक समुदाय मध्येको जाति हो, जसको कुल जनसंख्या करीव ८१४० रहेको छ । यो कुरा गृह मन्त्रालयले मिति २०७४ बैशाख १९ गते प्रकाशित गरेको अल्पसंख्यक जातिहरूको सूचीबाट पनि प्रमाणित छ । सो सूचीमा ५ औं नम्बरमा बराम जातिको संख्या ८१४० रहेको उल्लेख गरिएको छ । गोरखा जिल्लामा मात्र बराम जातिको जनसंख्या ६७७५ अर्थात झण्डै नब्बे प्रतिशत रहेको छ । गोरखाको थुमी, आरुअर्बाङ, आरुचनौटे, आरुपोखरी, पाँचखुवा, देउराली, स्वाँरा, सौरापानी, ताकुमाझ लाकुरीबोट, ताकुकोट, पान्द्रुङ, मसेल, बगुवा, च्याङ्ली, धुवाँकोट, फुजेल, नाम्जुङ, शरीनाकोट, नारेश्वर, छोप्राक, थालाजुङ गाविस र गोरखा नगरपालिकामा खासगरी बराम जातिको बसोबास रहेको छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको उत्थान, प्रगति र कल्याणको लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणाको लागि संविधानको धारा ५६ (५) मा संघीय कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ भन्ने उल्लेख छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २९५ ले (३) धारा ५ को उपधारा (४) र (५) बमोजिम निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्नेछ । त्यस्तो आयोगले गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमानाको निर्धारण नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिम गर्नु पर्नेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएकोमा उक्त क्षेत्रहरूलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा नगरी निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले बराम जातिहरूको बसोबासलाई स्थानीय तहको संरचना गर्दा तिन खण्डमा विभाजित गरी दिएको हुँदा उक्त क्षेत्रहरूलाई विभाजित गर्ने गरि गरिएको नेपाल सरकारको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ ।

संविधानको धारा ४२ (२) ले आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख गर्दै यो हकलाई मौलिक हकको रूपमा राखेको छ । त्यसैगरी संविधानको धारा ४३ ले सामाजिक सुरक्षाको हक आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपांगता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैँ गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरेको छ । पहिलो संविधानसभाले सर्वसम्मत ढंगले बराम स्वायत्त क्षेत्रको सिफारिस गरेको थियो । संविधानले राज्यको

नीति निर्देशक सिद्धान्तमा पनि अल्पसंख्यकहरूको अधिकारको रक्षाको लागि व्यवस्था गरेको छ सो सम्बन्धमा संविधानको धारा ५१(अ)(८) ले आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्नपाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको, परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्धन गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी धारा ५१(अ)(९) ले अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । राज्यको निर्देशक सिद्धान्त अर्न्तगत धारा ५६, (५) मा संघीय कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

नेपाल पक्ष रहेको अन्तराष्ट्रिय श्रमिक संगठन महासन्धि (ILO Convention) १६९ का विभिन्न धाराहरूले पनि आदिवासी जनजातिको अग्रधिकार तथा आत्मनिर्णयको अधिकारलाई प्रत्याभूत गरेको छ । उक्त महासन्धिको धारा ७ ले आदिवासी तथा जनजाति समुदायको जीवनलाई प्रभावित पार्न आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक विकास तथा कल्याणसंग सम्बन्धित कुराहरूमा आदिवासी जनजातिहरूलाई आफ्नो प्राथमिकता निर्धारण गर्ने अधिकार हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । सोही महासन्धिको धारा ३ ले 'आदिवासी तथा जनजाति समुदायले विना भेदभाव सम्पूर्ण मानव अधिकार उपभोग गर्न पाउने कुराको प्रत्याभूति गरेको छ । त्यसैगरी आदिवासी अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्र २००७ ले पनि आदिवासी जनजातिको अग्रधिकार तथा आत्मनिर्णयको अधिकारलाई प्रत्याभूत गरेको छ । नेपालको संविधान तथा नेपाल सदस्य रहेको ILO Convention को आधारमा बराम जातिलाई उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा अन्य अधिकारहरूको संरक्षणको लागि उनीहरूको बाहुल्य रहेको क्षेत्रमा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र हुनु उनीहरूको अधिकार हो ।

नेपालको संविधानको धारा ४७ ले मौलिक हकको प्रचलनको लागि चाहिने व्यवस्थाहरूको तयारी तीन वर्ष भित्र पूरा गर्ने एउटा निश्चित समयवधि तोकिदिएको छ । बराम जातिहरूको स्वायत्त क्षेत्रको घोषणा गर्नमा विलम्ब हुनुको अर्थ बराम जातिले संविधानको धारा ४२, ४३ (२), ५१, (अ)(८) र (९) तथा धारा ५६(५) र नेपाल पक्ष रहेको अन्तराष्ट्रिय श्रमिक संगठन महासन्धि (ILO Convention) १६९ को धारा ३ र ७ लगायत विभिन्न धाराहरूमा प्रत्याभूत आदिवासी तथा जनजाति समुदायहरूको अधिकारका साथै आदिवासी अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्र २००७ बमोजिम बराम जातिले पाएको अधिकारको उल्लंघन हुनु हो ।

अतः माथिका प्रकरणहरूमा उल्लेखित तथ्य, नेपालको संविधानको धारा २, ५६, ५७, ५८, २९५(३) तथा नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध १९६६ लगायतका अन्य प्रचलित कानून विपरित हुने गरी विपक्षीहरूले नेपालको संविधानको धारा २९५ (३) वमोजिमको विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा नगरेकाले हाम्रो वराम जातिको संविधान प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगनुको साथै सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय भई गम्भीर संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उत्पन्न भएको, संविधानद्वारा प्रदत्त हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको र त्यस उपर अन्य वैकल्पिक प्रभावकारी पर्याप्त उपचारको व्यवस्था नभएको हुनाले नेपालको संविधानको धारा २९५(३) वमोजिमको विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्नको लागि चाहिने कानूनी तथा अन्य संरचनाहरूको निर्माण गरी माथि उल्लेखित गोरखाको थुमी, आरुअर्बाड, आरुचनौटे, आरुपोखरी, पाँचखुवा; देउराली, स्वाँरा, सौरापानी, ताकुमाझ लाकुरीबोट, ताकुकोट, पान्द्रुङ, मसेल, बगुवा, च्याङ्ली, धुवाँकोट, फुजेल, नाम्जुङ, श्रीनाकोट, नारेश्वर, छोपराक, थलाजुङ गाविस र गोरखा नगरपालिकाहरू मिलाएर बराम जातिको लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्नका लागि संविधानको धारा १३३(२) र (३) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन दावी ।

2. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना म्याद जारी गरी लिखितजवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०७४।६।२७ मा भएको आदेश।
3. विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र सम्बन्धमा नेपालको संविधानको धारा ५६(५) मा संघीय कानून बमोजिम विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र स्थापना हुने व्यवस्था रहेको छ। सो सम्बन्धमा व्यवस्था रहेको संघीय कानून "स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४" मा नेपाल सरकारले प्रदेश सरकारको परामर्शमा त्यस्तो क्षेत्र स्थापना गर्ने र त्यस्तो क्षेत्रको लागि नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले विशेष कार्यक्रम र थप बजेट व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यसरी प्रदेश सरकारको उपस्थिति नभइसकेको अवस्थामा प्रदेश सरकारलाई व्ययभार पर्ने निर्णय गर्नु उचित देखिंदैन। त्यसै गरी नेपाल सरकारले पनि समग्र बजेट व्यवस्था हेरेर मात्र त्यस्तो क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने अवस्था रहन्छ। नेपाल सरकारको आवश्यकता अनुसार दुर्गम क्षेत्रको विकास, सीमावर्ति क्षेत्रको विकास, कर्णालीको विकास लगायतका धेरै विषयमा आवश्यकता अनुसार कार्यक्रम बनाउने, समिति गठन गर्ने र विकास प्रक्रिया अगाडि बढाउने लगायतको कार्य गरी आएको छ र गर्ने पनि छ। निवेदकले माग गरेको विषयले निजको कुनै मौलिक हक वा कानूनी हक हनन नभएको अवस्था तथा विषयवस्तु आफैमा प्रदेश सरकार र नेपाल सरकारको समग्र विकास नीति र आर्थिक प्रशासनिक सक्षमतासँग सम्बद्ध विषय भएको परिस्थितिमा निवेदकले यो रिट दर्ता गर्न मिल्ने होइन। अनावश्यक व्यहोराको रिट खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।
4. नेपाल सरकार अल्पसंख्यक समुदायको समग्र हक हित र सरोकार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा प्रतिबद्ध रहेको छ। संविधानले निर्धारण गरेको समयमावधि भित्र तीनै तहको निर्वाचन सम्पन्न गर्नु पर्ने हुँदा नेपाल सरकारले स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न गरी प्रदेश तथा प्रतिनिधि सभाको निर्वाचनको लागि केन्द्रित भइरहेको अवस्था छ। संविधानले निर्दिष्ट गरेका कतिपय व्यवस्थाको कार्यान्वयन आगामी दिनमा क्रमशः जान्छन। जहाँसम्म बराम जातिको सघन बसोबास रहेको गोर्खा जिल्लाको केही क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र नतोकिएको भन्ने निवेदन जिकिर छ। तत्सम्बन्धमा नेपाल सरकारले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा नेपाल राज्यको कुनै पनि क्षेत्रलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको रूपमा गठन गर्ने विषय राजनीतिक एवं विशुद्ध व्यवस्थापिकीय विषय भएको र सम्मानीत अदालतबाट न्यायिक निरूपण हुने विषय नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।
5. संविधानको धारा ५६ को उपधारा (४) मा स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा रहने, गाउँपालिका र नगरपालिकामा रहने वडाको संख्या संघीय कानून बमोजिम हुने र सोही धाराको उपधारा (५) मा संघीय कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) मा धारा ५६ को उपधारा (४) र (५) बमोजिम निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्ने र त्यस्तो आयोगले गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमानाको निर्धारण नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिम गर्नु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। गाउँपालिका र नगरपालिकाको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्ने कार्य संविधान बमोजिम नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिम स्थानीय तहको संरचना निर्माण भएकोले संविधान बमोजिम नै गाउँपालिका र नगरपालिकाको संख्या र सीमाना निर्धारण हुन्छ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ९ को उपदफा (१) मा प्रदेश सरकारले कुनै गाउँपालिका वा नगरपालिकाको ऐतिहासिक महत्व पुरातात्विक वस्तु, कला वा सांस्कृतिको संरक्षण वा पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त देखेमा त्यसको लागि मापदण्ड तोकी कुनै गाउँपालिका वा नगरपालिका वा सोको कुनै क्षेत्रलाई चार किल्ला खोली सांस्कृतिक वा पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने र उपदफा (३) मा गाउँपालिका वा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्र भित्रका कुनै स्थानलाई सांस्कृतिक वा पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाले प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई नै सांस्कृतिक संरक्षण गर्न सक्ने कानूनी अधिकार दिएकोले बरामहरूको इलाकालाई प्रदेश तथा स्थानीय तहले आवश्यकताको आधारमा सांस्कृतिक क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने नै देखिन्छ। गोरखाको बराम जातिहरूको सघन बसोबास रहेको क्षेत्रहरूलाई समेटेर बराम विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्ने विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र नपर्ने हुँदा असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

आदेश खण्ड

6. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात अध्ययन गरियो।
7. रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मुक्ति प्रधान र विद्वान अधिवक्ता श्री शंकर लिम्बुले नेपालको संविधानको धारा ५६(५) ले संघीय कानूनबमोजिम सामाजिक, सांस्कृतिक संरक्षण र आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम हुन सक्ने भन्ने व्यवस्था गरेको छ। हाल तयार भएको निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले बराम जातिहरूको बसोबासलाई स्थानीय तहको संरचना गर्दा तीन खण्डमा विभाजित गरी दिएको हुँदा उक्त क्षेत्रलाई विभाजित गर्ने गरी गरिएको नेपाल सरकारको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी बराम जातिको उक्त क्षेत्रलाई मिलाएर बराम जाति विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा हुनु पर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो।
8. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नेपाल सरकारले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा नेपाल राज्यको कुनै पनि क्षेत्रलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको रूपमा गठन गर्ने विषय राजनीतिक एवं विशुद्ध व्यवस्थापकीय तथा नीतिगत विषय भएकोले सम्मानित अदालतबाट न्यायिक निरोपण हुने विषय नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदक खारेजभागी छ, खारेज हुनु पर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो।
9. उल्लिखित वहस जिकीरसमेत सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदकहरूको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो।
10. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, गोरखाको थुमी, आरुअर्बाङ, आरुचनौटे, आरुपोखरी, पाँचखुवा, देउराली, स्वाँरा, सौरापानी, ताकुमाझ लाकुरीबोट, ताकुकोट, पान्द्रुङ, मसेल, बगुवा, च्याङ्ली, धुवाँकोट, फुजेल, नाम्जुङ, श्रीनाकोट, नारेश्वर, छोप्राक, थालाजुङ गाविस र गोरखा नगरपालिकामा खासगरी बराम जातिको बसोबास रहेको क्षेत्रलाई निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले बराम जातिको बसोबासलाई विभाजित गर्ने गरी गरिएको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त क्षेत्रलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी गरी पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी रहेको देखिन्छ।
11. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा, निवेदकले माग गरेको गोरखा जिल्लाको माथि उल्लिखित क्षेत्रहरूलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणाको विषयवस्तु प्रदेश सरकार र नेपाल सरकारको समग्र विकास नीति र आर्थिक प्रशासनिक सक्षमतासँग सम्बद्ध विषय भएको हुँदा निवेदकले यो रिट दर्ता गर्न मिल्ने होईन भनी नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ देखिन्छ। नेपाल

सरकारले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा नेपाल राज्यको कुनै पनि क्षेत्रलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको रूपमा गठन गर्ने विषय राजनीतिक एवं विशुद्ध व्यवस्थापकीय विषय भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट लिखित जवाफ पर्न आएको देखिन्छ। गोरखाको बराम जातिहरूको सघन बसोबास रहेको क्षेत्रहरूलाई समेटेर बराम विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्ने विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्ने हुँदा असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दिएको निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट लिखित जवाफ पर्न आएको देखिन्छ।

12. सो सन्दर्भमा हेर्दा, २०७२ साल असोजमा जारी भएको नेपालको संविधानको धारा २९५(३) मा “धारा ५६ को उपधारा (४) मा “स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा रहनेछन्। गाउँपालिका र नगरपालिका रहने वडाको संख्या संघीय कानून बमोजिम हुनेछ”। उपधारा (५) मा “संघीय कानून बमोजिम सामाजिक सांस्कृतिक वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा उक्त संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम नेपाल सरकारले आयोग गठन गरी उक्त आयोगको सिफारिससमेतको आधारमा स्थानीय तहको सीमाना र संख्या निर्धारण गरी स्थानीय तहको निर्धारण भइसकेको अवस्थाको विद्यमानता रहेको छ।
13. न्यायिक, अर्धन्यायिक एवं प्रशासकीय निर्णयको वैद्यता परीक्षण गर्ने र कानूनी त्रुटी, अधिकारको त्रुटी, अभाव वा दुरुपयोग गरेको अवस्थामा मात्र उत्प्रेषणको रिट जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता देखिँदा प्रस्तुत रिटको सन्दर्भमा नेपालको संविधानको धारा २८६ को उपधारा (६) मा “निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगद्वारा निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण गरिएको र पुनरावलोकन गरिएको विषयमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन पाइने छैन” भन्ने प्रष्ट उल्लेख भएको छ। यसरी निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले क्षेत्र निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा भए गरेका निर्णय उपर कुनै पनि अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने देखिन्छ। नेपाल सरकार अल्पसंख्यक समुदायको समग्र हक हित र सरोकार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा प्रतिबद्ध रहेकै छ। संविधानले निर्धारण गरेको समयवधी भित्र तीनै तहको निर्वाचन सम्पन्न भइसकेको अवस्था छ। संविधानले निर्दिष्ट गरेका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन आगामी दिनमा क्रमशः हुँदै जाने नै देखिन्छ। नेपालको संविधानको धारा २८६ मा उल्लेख भएको व्यवस्थालाई निवेदक स्वयंले स्वीकार गरेको र निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले संविधानतः प्राप्त आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरी भए गरेको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्न मिल्ने देखिन आएन।
14. नेपालको संविधान धारा २९५ (२) मा “धारा ५६ को उपधारा (३) बमोजिमका प्रदेशको नामाकरण सम्बन्धित प्रदेश सभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको दुई तिहाई बहुमतबाट हुनेछ। यसरी नै उपधारा (३) मा “धारा ५६ को उपधारा (४) र (५) बमोजिम निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्नेछ। त्यस्तो आयोगले गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमानाको निर्धारण नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड बमोजिम गर्नु पर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।
15. यसैगरी स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को कानूनी व्यवस्थालाई यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ।
दफा ९ को उपदफा (१) मा “प्रदेश सरकारले कुनै गाउँपालिका वा नगरपालिकाको ऐतिहासिक महत्त्व, पुरातात्विक वस्तु, कला वा सांस्कृतिक संरक्षण वा पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त देखेमा त्यसको लागि मापदण्ड तोकी कुनै गाउँपालिका वा नगरपालिका वा सोको कुनै क्षेत्रलाई चार किल्ला खोली सांस्कृतिक वा पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गर्न सक्नेछ।”
उपदफा (२) मा “उपदफा (१) बमोजिम घोषणा भएका सांस्कृतिक वा पर्यटकीय क्षेत्रको विकासको लागि प्रदेश सरकारले विशेष कार्यक्रम तथा बजेटको व्यवस्था गर्न सक्नेछ।”

उपदफा (३) मा " उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि गाउँपालिका वा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्रका कुनै स्थानलाई सांस्कृतिक वा पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गर्न सक्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोछ ।

सोही ऐनको दफा ९९ को उपदफा (१) मा "नेपाल सरकारले सामाजिक, सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासको लागि प्रदेश सरकारको परामर्शमा देहायको कुनै क्षेत्रलाई नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सक्नेछः-

(क) कुनै एक वा एकभन्दा बढी जिल्ला,

(ख) कुनै एक वा एकभन्दा बढी गाउँपालिका वा नगरपालिका,

(ग) कुनै गाउँपालिका वा नगरपालिकाको कुनै एक वडा वा एकभन्दा बढी वडा ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्दा देहायका आधारमा लिनु पर्नेछ ।

(क) विशेष क्षेत्रको लागि

(१) यातायात तथा पूर्वाधारको अभावको कारण भौगोलिक रूपमा दुर्गम रहेको,

(२) गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्याको प्रतिशत र गरिबीको विषमता राष्ट्रिय औषतभन्दा बढी रहेको,

(३) आर्थिक र सामाजिक रूपले पिछडिएका समुदायको बाहुल्य रहेको,

(४) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठानेको अन्य कुनै आधार ।

(ख) संरक्षित क्षेत्रको लागि

(१) अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत वा लापोन्मुख समुदायको बसोबास रहेको,

(२) उपखण्ड (१) बमोजिमको समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक विकास सूचकाङ्क राष्ट्रिय औषतभन्दा कम रहेको,

(३) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठानेको अन्य कुनै आधार ।

(ग) स्वायत्त क्षेत्रको लागि

(१) एकै भाषा वा संस्कृति भएका समुदायको सघन उपस्थिति र बाहुल्यता रहेको,

(२) उपखण्ड (१) बमोजिमको समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक विकास सूचकाङ्क राष्ट्रिय औषतभन्दा कम रहेको,

(३) नेपाल सरकारले उपयुक्त ठानेको अन्य कुनै आधार ।" भन्ने उल्लेख भएको पाईन्छ ।

16. माथि उल्लिखित संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था हेर्दा, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई नै सांस्कृतिक संरक्षण गर्न सक्ने कानूनी अधिकार दिएकोले गोरखा जिल्लाको माथि उल्लिखित थुमी, आरुअर्बाड, आरुचनोटे, आरुपोखरी, पाँचखुवा, देउराली, स्वाँरा, सौरापानी, ताकुमाझ, लाकुरीबोट, ताकुकोट, पान्द्रुड, मसेल, बगुवा, च्याङ्ली, धुवाँकोट, फुजेल, नाम्जुङ, शरीनाकोट, नारेश्वर, छोप्राक, थालाङ गाविस र गोरखा नगरपालिकामा बरामहरूको इलाकालाई प्रदेश तथा स्थानीय तहको आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा सांस्कृतिक क्षेत्र घोषणा गर्न सक्ने नै देखिन आयो । गोरखाका बराम जातिहरूको सघन बसोबास रहेको क्षेत्रहरूलाई समेटेर बराम विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा गर्ने विषय नेपाल सरकार कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने देखिन आएन । यसरी नै कानूनले तोकेको दायित्व पूरा नगर्ने सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीका विरुद्धमा परमादेश जारी हुने सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीले संविधान प्रदत्त अधिकार नै प्रयोग गरेको देखिन्छ । नेपाल सरकारले आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा कुनै पनि क्षेत्रहरूलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको रूपमा गठन गर्ने विषय राजनीतिक एवं विशुद्ध व्यवस्थापकीय एवं नीतिगत विषयसमेत भएको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने नदेखिँदा परमादेश खारेज हुने ठहर्छ ।

17. २०७२ सालमा जारी भएको नेपाल संविधानको अनुसूची ६ को क्र.सं.१८ मा "भाषा, लिपी, संस्कृति, ललितकला र धर्मको संरक्षण र प्रयोग" गर्ने सम्बन्धमा प्रदेशको अधिकार तोकिएको पाइन्छ। रिट निवेदन खारेज भए तापनि निवेदकले उठाएको विषय तर्कसंगत नै देखिन आउँछन। नेपालको संविधानको धारा ४२(१) मा " आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारू, मुस्लिम, पिछडावर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत, अपांगता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ" भन्ने उल्लेख गरेको छ। यसरी नै धारा ४२(२) मा "आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ" भन्ने उल्लेख गरेको छ। धारा ४३ ले "आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपांगता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ" भन्ने उल्लेख भएको छ भने धारा ५१ (अ) (८) ले "आदिवासी जनजातिको पहिचानसहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने" भनी र सोही धाराको (अ) (९) ले "अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने" भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। बराम जाति नेपालको अल्पसंख्यक समुदायको जाती भएको अल्पसंख्यको सूचीमा यो जाति ५६ औं नम्बरमा रहेको, ९०% जनसंख्या गोरखा जिल्लाको विभिन्न स्थानमा छरिएर रहेकोमा विवाद देखिन आएन। अतः संविधानको धारा २९५(३) वमोजिमको गोरखा जिल्लाको माथि उल्लिखित क्षेत्रहरूलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र घोषणा नगर्दा बराम जातिको मौलिकता हराउने, संस्कृतिहरू लोप हुने नै देखिन आउछ। संविधानमा उल्लिखित मौलिक हकको कार्यान्वयनको लागि आवश्यकता अनुसार राज्यले यो संविधान प्रारम्भ भएको तीन वर्षभित्र कानूनी व्यवस्था गर्नेछ भन्ने प्रावधान अनुसार कानूनहरू निर्माण भई कार्यान्वयनका क्रममा रहेको पाईन्छ। संविधानमा उल्लिखित प्रावधान केवल आलंकारिक विषयबस्तु मात्र नभएर जनताको प्रत्यक्ष सरोकार रहेको विषयबस्तुसमेत भएको हुँदा उक्त बराम जातीको संरक्षणको लागि आवश्यक कानूनसमेत बनाउन पर्ने देखिँदा माथि उल्लिखित क्षेत्रहरूलाई विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको निर्माण गर्न आवश्यक कानून बनाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा यो निर्देशनात्मक आदेश जारी गरी दिइएको छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- सरिता रिजाल
कम्प्युटर अपरेटर: प्रेमबहादुर थापा

इति संवत् २०७५ साल पुस १६ गते रोज २ शुभम्..... ।

